

okretaj interpretativnog zavrtnja (II)

šošana felman

III SCENA ČITANJA: PREDAJA IMENA

Beše to osećaj instinkтиван i bezrazložan, ali osetih od prvog trećina svoje čudenje ni svoju mudrost. *Bio* sam na tragu — u to je bjež siguran; a opet, i kad sam bio siguran još uvek mi nije uspevalo da svoju zagonetku pretocim u reči. Jedino sam bio svestan, neodredeno, da sam našao na zakon, zakon koji će odgovarati, koji će dojmiti svojim upravljanjem delikatnim fenomenom (...).

Ako iko, onda opsednutost plača; ali da bi platila ona mora da posuduje.
(H. Džejms, *Sveti izvor*)

Okretaj zavrtnja je, dakle, organizovan oko dvostrukih misterija: misterije sadržaja pisma i misterije duhova. Poput pisama, i duhovi su suštinski oblik *tištine*:

Upravo je mrtva *tiština* u kojoj smo se posmatrali tako blizu jedno drugom čitavom tom *užasu*, onako velikom, davaču notu neprirodnog (pogl. 9, str. 41).

S jedne strane, duhovi — koji su po definiciji »užas« (»Šta je on? On je užas« [pogl. 5, str. 22]; »Zato što je ta žena užas nad užasom« [pogl. 7, str. 32]) — jesu *nemi*, to jest *nečujni* kao i pisma. S druge strane, i sama pisma, upravo svojom tišinom, ukazuju na »užase«:

Plašila sam se da će se morati suočiti sa nepodnošljivim pitanjem razloga njegovog *isključenja* iz škole, jer iza tog pitanja kao da su se skrili svi *užasi* (pogl. 15, str. 57).

Tako u guvernantinim očima reč »užas« definiše ono što duhovi jesu i ono što pisma potiskuju, izostavljaju. Teško je ne primetiti ovde da duhovi, od čega god da se sastoji njihov užas, deluju kao neka vrsta pandana nepoznatom *sadržaju* pisama. Poput toga sadržaja, duhovi su i sami izbrisano označavaju, ogoljeno označeno: kao što se za pismo koje je otvorio Majlsov ispostavilo da ne sadrži »ništa«, duhovi onako kako ih vidi guvernanta ne liče ni na koga.

»Na koga liči?«

»Jako bih volela da mogu da vam kažem, ali ne liči ni na kog« (pogl. 5, str. 23).

Niša, niko, ni-šta, ni-ko: označeni već samim znakom negacije i poricanja, s prefiksom »ne«, koji ih zarobljava već unutar reči kojim su označeni, duhovi — slično pismima — pojavljuju se jedino da bi bili negirani, ali kroz ovu samo-negaciju oni izvode i svoje samo — potvrđivanje; način njihovog postojanja i samo-ispoljavanja je i način njihovog protivurečenja sebi samima. Dvostruki skandal impliciran dvostrukim upućivanjem na »užase«, određujući i ono što duhovi otkrivaju i ono što pisma skrivaju, mogao bi na taj način da proistekne ne iz bilo kakvog *zla* inherentnog pismima ili duhovima, već upravo iz strukture njihovog kontradiktornog načina funkcionalnosti. U duhovima, kao i u pismima, moglo bi biti da ništa drugo do ta *ekonomija kontradikcije* ima moć da »užasne«, da skandalizuje i zaprepasti.

Ako duhovi, i sami obeleženi znakom negacije, dolaze da popune — da tako kažemo — šupljine u pismu ili barem da zauzmu mesto koje odgovara praznoinu unutrašnjosti pisama, onda postaje jasno da duhovi nisu ništa drugo do *sadržaj* pisama, a da *sadržaj* pisama i sam ne može biti ništa drugo do *efekat duha*.⁹

Mišljenje da su zapravo duhovi sadržani u pismima, da njihova manifestacija ima veze sa *pisanjem*, potkrepljeno je primedbom same guvernante povodom Pitera Kvinta:

Videla sam ga kao što vidim slova koja ispisujem na ovoj stranici (pogl. 3, str. 17).

Ova primedba, koja stvara odnos između slova i duhova, putem prelaznog glagola »videti«, kao da postavlja znak jednakosti između ove dve aktivnosti, od kojih obe same po sebi predstavljaju oblik gledanja:

kao što

videla sam ga = vidim slova
videti duhove = videti slova

Ali šta znači »videti slova«, ako ne, u stvari, *čitanje*? Posmatrajući i »videći«, kao što ona kaže, slova koja oblikuje »na ovoj stranici« rukopisa svoje priповesti, guvernanta zapravo *čita* sopstvenu priču, koju sama piše i u formi *pisma* namenjenom Daglasu. Sadržani u pismu, duhovi su na taj način određeni sa dva efekta — *efektom pisanja* i *efektom čitanja*.

Za guvernantu se zapravo ispostavlja da je strasni čitalac ne samo sopstvene priče, već isto tako i romana, kojima je krcata biblioteka da su u guvernantinoj svesti duhovi povezani sa romanima koje je prečitala? Kvintovo prvo pojavljivanje odmah priziva u sećanje dva takva romana¹⁰: romani konstituišu *tumačenja* duhova. Guvernantin treći susret sa prividenjem, s druge strane, dogada se neposredno pošto je onako pospana odložila kraj sebe knjigu koju je čitala: kroz tu metonijsku, neposrednu vezu duh kao da, skoro direktno, izvire iz stranica knjige. Ovde više nije fikcija ta koja interpretira sablasna prividenja, već pre sam duh, konstituišući moguće *tumačenje* romana koji je upravo čitan.

Sedela sam kraj dve sveće i čitala (...) Sećam se da je knjiga koju sam držala u rukama bila *Fildingova Amelija* i da sam bila *sasvim budna*. Sećam se dalje pošteg utiska da je strašno kasno i postojaće nečega zbog čega nisam htela da pogledam na sat. (...) Sećam se (...) da sam, iako veoma zainteresovana za ono što sam čitala, u trenutku kad sam *okretala stranu* i još svia očarana autorovim pripovedanjem, podigla pogled i zagledala se u vrata svoje sobe. (...)

Otišla sam pravo kroz predvorje (...) sve do nišam ugledala visoke prozore na mestu gde *stepenice zavijaju* (...). Moja sveća se (...) ugasi (...) I bez nje, u sledećem trenutku, znala sam da je na *stepeništu neka prilika*. Govorim o ovome kao o prizorima koji idu odmah jedan za drugim, ali nije mi bilo potreban predah da bih se sabrala za svoj treći susret sa Kvintom (pogl. 9, str. 40–41).

Dakle, videti duhove isto je što i čitati slova, a čitati slova znači ostati budan do kasno u noć: čitanje je povezano sa noću kao takvom, baš kao što su duhovi povezani sa tamom. Čitati (videti slova, videti duhove) isto je što i *gledati u tamu*, videti u tamu (»Moja sveća se (...) ugasi. (...) I bez nje, u sledećem trenutku, znala sam da je na stepeništu neka prilika«). Da bi gledale u tamu, da bi videle u tamu (kako bi čitale), moraju li oči biti otvorene ili, naprotiv, zatvorene? Guvernanta nam kaže da su njezine oči bile otvorene, da je bila »sasvim budna«. Međutim, ukoliko bi se mogla javiti sumnja da tako ipak nije bilo, za samog duha bi se ispostavilo da nije ništa drugo do *san izazvan slovima*; tako se i samo čitanje može osumnjičiti kao molitva za prividenja iz snova, prividenja koja će se nerazmrsivo uplesti i stopiti sa pisanim rečju kao takvom.¹¹

Dakle, guvernanta je *čitalac*, koji trpi posledice pisama; pisama koja su stigla poštom ili koja su napisana da bi bila poslata, kao i onih koja se mogu pročitati na štampanoj stranici knjige. Prvo guvernantino pitanje pošto je primila pismo od upravnika Majlsove škole je zaista pitanje *par excellente* interpretatora:

Šta ovo znači? Dečak je izbačen iz škole (pogl. 2, str. 10).

U svom traženju *značenja* — značenja duhova, kao i pisama —, u svom neprestanom naporu *dešifrovanja* onoga što se događa u Blaju, guvernantina čitava avantura se pretvara, suštinski, u *avanturu čitanja*, zahtev za definitivnim, bukvalnim ili valjanim značenjem reči ili dogadaja.

Neumorno sam iz činjenica pred nama *čitala značenje* koje je one trebalo da poprime od narednih, još okrutnijih događaja (pogl. 6, str. 27–28).

U onome što mi reče naš mladi prijatelj *čitala sam punoču značenja* (pogl. 15, str. 57).

Izvlacića sam značenje iz dečakove

zbunjenosti zbog koje mi je okrenuo leđa (pogl. 23, str. 82).

Prepostavljam da sada mogu da *procitam* u našoj situaciji jasnost koju ona ranije nije mogla imati (pogl. 23, str. 84).

Traganje za značenjem je podstaknuto uočavanjem *dvojnosti*: — Dvojnost u pismima:

Veo duroke tame i dalje je pokrivalo područje dečakovog ponašanja u školi (pogl. 4, str. 19). Dvojnosti sa duhovima:

... Zapletoh se u tuce mogućnosti (...) i konačno sam morala uvideti činjenicu da živi u kući (...) osoba za koju nisam znala. (...) Moja dužnost kao da je zahtevala da u kući nema osobe za koju ne znam. (...) Taj posetilac (...) kao da je piljio u mene (...) sa upravo onom upitanošću, onom značajeljom koju je izazivala njegova sopstvena pojava tpgol. 3, str. 17).

— Dvojnosti u izgovorenoj reči:

... moj utisak o njoj je povremeno govorio više no što je ona mislila (...) Ne zna što mi se to u suzdržanost gospode Grouz učinilo kao dvojnost. (...) Mislila sam (...) da imam pravo da znam (pogl. 2, str. 12–13).

Tako, »videnje duhova« i »videnje pisama« uključuju opažanje dvostručnih i kontradiktornih označitelja, opažanje *dvostrukog značenja*. Čin čitanja i tumačenja tih dvoznačnosti, međutim, sam sebe otvara paradoksalno, kao jedan čin njihovog *redukovanja* i *eliminisanja*: (...) otvorih pismo još jednom da bih joj ga pročitala (...) »Je li on zista rdav?«

Još uvek je imala suze u očima. »Gospoda tako kažu?«

»Ne ulaze u pojedinosti. Jednostavno izržavaju svoje žaljenje što je nemoguće da ga duže zadrže. To može značiti samo jedno (...) da on kvari druge« (pogl. 2, str. 11).

Postojao je *samo jedan* normalan zaključak (...) bili smo svi zajedno, žrtve uljeza (pogl. 4, str. 18).

Bila sam *apsolutno* ubedena da će videti ponovo ono što sam već jednom videla (pogl. 6, str. 26).

Počeo se potpunom *izvesnošću*, mada bez direktnog susreta, da opažam prisustvo treće osobe. (...) Nije bilo nikakve *nedoumice* (pogl. 6, str. 29).

»Ako sam ikad ranije sumnjala, sva moja sumnja sada je nestala. Živila sam sa tom jadnom *istinom* i sada mi je ona samo još bliža...« (pogl. 20, str. 73).

U svom nastojanju da kontradiktornosti i sve dvostručno svede na »samo jedno značenje«, guvernantin metod čitanja sopstvene avanturne se suštinski ne razlikuje od onoga Džejmsovih čitalaca, kritičara teksta:

Ali šta ako postoji nešto (...) što se ne može čitati na neki od dva načina, nešto što se može čitati *samo na jedan način*? (A.J.A. Waldoch: *Casebook*, str. 172).

Pouzdano nedvosmislenih odlomaka na osnovu kojih kritičari mogu da radi toliko da se teško može podržati kritičarska strategija korišćenja onih dvostručnih kao polazne tačke (Robert Heilman, FR, MLN, str. 436).

Anticipirajući još jednom strategije sopstvenog čitanja, tekst postaje izazov za čitaoca, poziv za drugostepeno čitanje, koje bi značilo početak čitanja kritičkog čitanja teksta kao sopstvenog čitanja: postupak pri kojem tekst *stavlja* u *perspektivu* i razmatra sopstvenu dramatizaciju traganja za valjanim značenjem, karakterističnog prelaženja od opažanja dvostručnog do ustanovljenja značenja kao jednosmislenog, sajog procesa približavanja čitaoca istini:

Ako sam ikada ranije sumnjala, sva moja sumnja sada je nestala. (...) Živila sam sa (...) istinom i sada mi je (...) još bliža« (pogl. 20, str. 73).

Eliminisanje nesigurnosti i sumnje, pribavljanje *izvesnosti* i *jasnoće* oko onoga što se i pored svega u početku činilo dvostručnim i nejasnim — drugim rečima, srećna kulminacija procesa čitanja — u tekstu se uvek iznova formuliše kao jedna epistemološka tvrdnja, rezultat kognicije, kao samo *znanje*:

»Tražio je malog Majlsa.« Zlokobna slutnja me obuze. »Njega je tražio.«

»Ali kako to znaće?«

»Znam, znam, znam!« Moje ushićenje je raslo.

»I vi to znaće, draga moja!« (pogl. 6, str. 25–26; kurziv Džejmsov).

Čitaočeva izvesnost je na način u korelaciji sa njegovim zahtevom za znanjem: zaista, znati pre svega znači znati značenje. »Ne znam šta to treba da «znači» protestuje Flora (pogl. 20, str. 73). Međutim, pre no što »znamo« moramo da »vidimo«:

Gda Grouz je, naravno, mogla samo još više da zine. »Ali kako znate to?«
»Bila sam tamo — videla sam svojim očima« (pogl. 7, str. 30—31).
»Jer ta žena je užas nad užasima.«
»Recite mi otkuda to vi znate, ponovi moja priateljica prostodrušno.
»Kako znam? Videla sam je! poznala sam je po izgledu« (pogl. 7, str. 32).
Ako »znati« znači zapravo znati značenje, onda s druge strane »videti« znači opaziti lik kao znak:

Tamu u vrtu nalazila se nekakva prilika, prilika koja se šetkala tamu-amo ne bi li je neko opazio (pogl. 10, str. 44).

Drugim rečima, »videti« pripada redu označitelja (onog što se uočava kao prenositelj značenja tokom samog procesa označavanja), dok znati, na drugoj strani, pripada redu označenog (onog što znači, pripisano značenju kojim se, kao takvim, može ovladati, koje se može saznavati, posedovati). Otuda je »znači« prema »videti« u odnosu u kojem je označeno prema označitelju: označitelj je ono što se vidi, dok je označeno ono što se zna. Označitelj je po samoj svojoj prirodi dvostrukturalni i nejasan, dok je označeno izvesno, jasno, jednoznačno. Otud je dvoznačnost inherentna samom činu videnja:

... to je sve dublje i dublje! Sto se više tome vraćam to više vidim, i što više vidim to se više plasi. Ne znam ima li tu još nesto što ne vidim — cega se ne bojam! (pogl. 7, str. 31; Džejmsov kurziv).

Na isti način, dvoznačnost je suštinski isključena iz čina i domena »znanja«:

Način na koji se ovo znanje sakupilo u meni najčudnija je stvar na svetu (...). Počeh sa sigurnošću da verujem (...) u prisustvo (...) treće osobe (pogl. 6, str. 29).

Strategija čitanja koju sprovodi guvernant otud podrazumeva dinamički odnos između videnja i znanja, pretvaranje čina videnja u činjenicu znanja. Sada ćemo pokušati da detaljnije, na osnovu leksičkog materijala u tekstu, proanaliziramo funkcionalisanje ovog pretvaranja i takve strategije, kako bismo istražili načine na koje ona upravlja dijalogom priповести, oblikujući je zaista u priču o napredovanju procesa čitanja ka njegovom neizbežnom kraju.

Otud, čitanje počinje svesnošću, uočavanjem dvoznačnih označitelja: zagonetnog pisma, nepoznatog i neobjasnivog duha. Značenja koje oni nose u sebi je znanje, kojeg je guvernanta lišena (On je — Bog me ubio ako znam šta je on!), pogl. 5, str. 22). Ako proces čitanja izvire upravo iz pomanjkanja znanja, sam čin čitanja podrazumeva istovremeno prepostavku da znanje jeste, postoji, ali je smešteno u Drugom: da bi čitanje bilo moguće mora postojati znanje u Drugom (u tekstu, na primer) i upravo to znanje u Drugom, znanje Drugog, mora biti pročitano, što zapravo znači prisvojeno, uzeto od Drugog. Tako guvernanta prirodno postulira da označeno kojeg je ona lišena, smisao koji ona ne zna, postoji i u stvari poseduje ga neko drugi. Znanje izmiče. Pitanje značenja kao takvog, koje kao da zaista izmiče na stranicama Okreta zavrtnja, može se formulisati pitanje: Šta je to što zna?« Ako nas je nesvesno bilo čemu naučilo, piše Lakan, »onda je pre svega ovo: negde, u Drugom, 'to' zna. 'To' zna, jer se 'to' prepostavlja na osnovu onih označitelja koji konstituišu subjekat (...). Sam status znanja podrazumeva da neka vrsta znanja već postoji u Drugom, i čeka da bude uzeta, zgrabljena.« Encore, (str. 81, 89).

Uz pomoć čitanja, guvernanta pokušava zaista da zgrabi znanje Drugog, da u Drugom pročita označeno za kojim traga. Prvo pokušava da zgrabi znanje gde Groz:

Onda, pošto sam videla po njezinom licu da je u tome već (...) pronašla odbljesak slike, brzo odgovorih istom merom (...).

Znači da ga vi znate?

(...)

»Vi ga zaista znate?«

Okvale je samo trenutak. Kvint! Uzviknu ona« (pogl. 5, str. 23-24).

Ali guvernanta traga najviše za znanjem dece:

Oni znaju; to je monstruozno: oni znaju, oni znaju! (pogl. 7, str. 45; Džejmsov kurziv).

Već sam znala i ono najgorje što se moglo znati. Imala sam neprijatan na-

goveštaj da su moje oči možda slepe, dok su njihove širom otvorene. (...)

Bilo je gotovo nemoguće ostresti se okrutne ideje da šta god da sam videla, Majls i Flora su videli više* — stvari užasne i nedokućive, koje su izvirale iz užasnih susreta u prošlosti (pogl. 13, str. 52-53; * Džejmsov kurziv).

Kao svedoci ili saučesnici prepostavljene ljubavne veze između dvoje mrtvih sluga, deca, gledana guvernantinim očima, poseduju znanje koje je istovremeno znanje o značenju i znanje o seksu: »Oni znaju — to je monstruozno: oni znaju, oni znaju!« Sama osnova znanja, iako ovde još uveličava njegov kognitivni smisao ili vrednost, istovremeno pripaja ponovo i njegov biblijski, arhaičan smisao: »znati« je, zaista, i »posedovati vrednu informaciju« i »imati seksualni odnos sa nekim«. Prepostavljeno znanje Drugog, koje guvernanta pokušava da čita, vezano je na izvestan način i sa kognicijom i sa zadovoljstvom, i sa smislim i sa čulima: to što treba pročitati, na neobjašnjiv način, postaje i epistemološko i seksualno znanje.

Tako u guvernantinim očima deca stiču ugled »subjekata za koje se prepostavlja da znaju«. Međutim, čitalac će se ovde prisetiti da je »subjekt za koji se prepostavlja da zna«, prema Lakanu, upravo ono što uspostavlja odnos prenošenja u psihoanalitičkom iskustvu: »Smatram neophodnim, »kaže Lakan,« da ideju prenošenja, kao nerazdvojivu od ljubavi, podržim formulom subjekta za koji se prepostavlja da zna (...). Otud osoba za koju prepostavljam da je u njoj znanje zadobija moju ljubav« (Encore, str. 64). »Prenošenje je ljubav (...) Insistiram: ljubav je usmerena, upućena ka znanju.¹² Prepostavljajući za dete da zna, guvernanta se zaista — nesvesno — zaljubljuje u njega i njena ljubav, njena fasciniranost usmerena je na njegovo znanje:

Bilo je neobično kako je moja potpuna ubedenost u njegovu potajnu prerađujuću (...) učinila (...) da mi se učini dostupnim poput odrasle osobe — kako me je navela da ga tretiram kao ravnog sebi po inteligenciji (pogl. 17, str. 63).

... Majls ponovo stade, sa rukama u svojim malim džepovima (...) Produc-
žismo u tišini u društvu sa služavkom — u tišini, nalik, tako mi je izgledalo, mla-

dom paru koji, na svom svadbenom putovanju, u gostioni, oseća stid u prisustvu konobara (pogl. 22, str. 81).

Kao sto je bio slučaj u Uvođu, ponovo se susrećemo sa odnosom čitanja, koje kao takvo iziskuje odnos prenošenja: čitanje se ponovo otkriva kao ponavljanje ljubavne priče, priče o ljubavi upućenoj i usmerenoj ka znanju Drugog. Guvernantino čitanje, njezino traganje za označenim smeštem u znanju Drugog, paradoksalno je stavljaju u ulogu analitičara, već analiziranog, pacijenta u odnosu na decu za koju se prepostavlja da znaju, koji otud i nesvesno preuzimaju mesto, položaj unutar struktura koji ima analitičar.

Ali, naravno, guvernanta na stvari ne gleda tako. Sa njezine tačke gledišta deca su »pacijenti«, dok je ona, nasuprot tome, terapeut:

Njegovo jasno, pažljivo lice uokvireno sopstvenom nežnom belinom učinilo ga je za trenutak dražesnim poput nekog zamišljenog pacijenta u dečijoj bolnici; i dala bih sve na svetu što imam da budem bolničarka ili negovateljica koja bi mogla pomoći u njegovom lečenju (pogl. 17, str. 63).

zoran marković

Pri kraju romana guvernanta se zaista pojavljuje sa onim što ona naziva »lekom« (pogl. 21, str. 76) da bi izlečila Majlsa. Lek koji ima na umu je ispovest:

Navešću ga na to. Uдовoljice mi — ispovediće se. Ako se ispovedi spasen je» (pogl. 21, str. 78-79).

Sposobnost je guvernante kao terapeuta, kao lekara za dušu, da rasplet priče ostvari u formi ispovesti namenjene da leči. Važnost koju ona otud pripisuje terapeutskoj vrednosti jezika i govora kao takvog, egzorcističkoj moći Majlsovog pukog imenovanja zloduha koji je ušao u njega, sugerise nam daleku podudarnost sa terapeutskim projektom psihoanalitičkog »lečenja govorom«.

Medutim, ne samo kao tobožnji »terapeut«, već isto tako i kao čitalac guvernanta priježljuje da dobije Majlsovu ispovest: zahtevajući od dečaka potpunu istinu o onome što zna, ona zapravo traži da prisvoji znanje za koje se prepostavlja da ga Drugi poseduje: želi da prisvoji znanje da samo sebe otkrije, da se otkrije kao kognicija i kao zadovoljstvo. Očekivana Majlsova dvostruka ispovest, otkrivanje sopstvenih greha počinjenih u školi i priznanje svoga savezništva sa duhovima, omogućilo bi guvernanti da dešifruje, tj. da pročita i značenje duhova i sadržaj pisma. Tako bi dečakova ispovest predstavljala konačan uspeh u guvernantinom poduhvatu čitanja: konačno imenovanje — uz pomoć jezika — i istine i značenja.

Još mi odzvajanjaju u ušima, njegova konačna predaja imena i njegovo priznanje mojoj predanosti (pogl. 24, str. 88).

Ova pobeda, ovaj konačni trijumf čitanja kroz konačnu predaju imena, ostaje, međutim, u tekstu veoma dvoznačan i dvostruko problematičan. S jedne strane, sam čin imenovanja, koji guvernanta smatra odlučujućim odgovorom na pitanje, na dečakovim usnama, u stvarnosti jeste i samo pitanje:

»Tu je — taj užas, poslednji put!«

Tada (...) bio je kraj mene razoren, zburjen, zureći uzaludno unaokolo i sasvim mu je izmicalo ono za što sam osećala da je već ispunilo prostoriju (...)

»Jeli to on?«

Bila sam rešena da dodem do čvrstog dokaza i grunuh da bih ga isprovocirala. »Ko je to on?« — »Piter Kvint — ti davole!« Lice je ponovo počeo da okreće svuda unakoško s izrazom grčevitog prekljinjanja. »Gde?«

Ukoliko čin imenovanja zaista imenuje krajnju istinu, ta istina je data ne kao odgovor na pitanje o značenju, već je i sama, pitanje o svom mestu. »Gde?« pita Majls — i to pitanje su njegove poslednje reči, zapravo poslednja reč njegove »ispovesti«. Konačno značenje, otuda, nije odgovor, već ie i samo pitanje, koje takođe samo sebe dovodi u pitanje. Smatrajući to pitanje odgovorom, guvernanta u stvari guši njegovu i potrebu svađe navirući pitalačku snagu.

S druge strane, guvernantin trijumf kao čitaoca i kao terapeutu, kao interpretatoru a egzorcista, u velikoj meri je doveden u sumnju smrću onoga čega se latila da razume i izleči. To nagoni čitaoca. Okretanje značenja da otkrije značenje ovog smrtonosnog efekta značenja: da razume na koji način dete može biti ubijeno samim činom razumevanja.

IV DETE JE UBIJENO

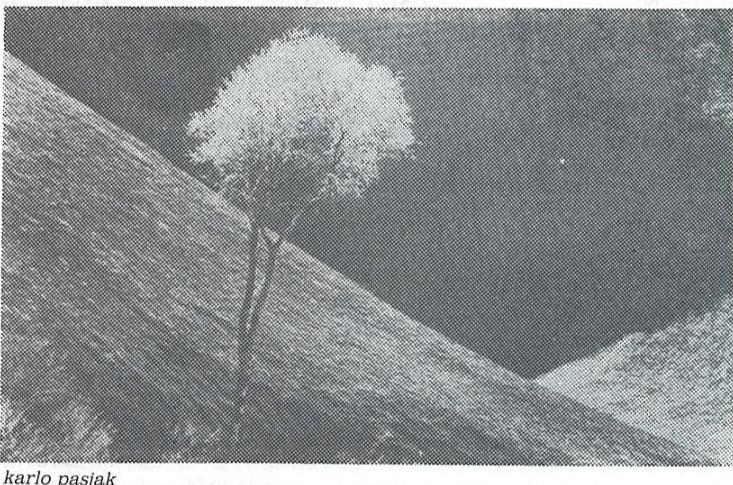
Insuperable est la mort de l'enfant: elle réalise le plus secret et le plus profond de nos voeux (...). Il est remarquable que, jusqu'à ce jour on se soit plus volontiers arrêté (...) dans la constellation oedipienne, [sur les] fantasmes du meurtre du père, laissant pour compte la tentative de meurtre d'Oedipe-enfant dont c'est l'échec qui a assuré et déterminé le destin tragique du héros. (Serge Laclaire: On tue un enfant)

Šta je pravi uzrok Majlsove smrti? Poslednje poglavljje nagovešta da ga je guvernanta slučajno ugušila svojim snažnim zagrljajem:

Hvat kojim sam ga preotela mogao je ličiti na to kao da ga hvatam u padu. Ščepah ga, da držala sam ga — nije teško zamisliti sa koliko strasti; ali već sledećeg minuta osetih zapravo šta je to što sam držala. Bili smo sami u tom mirnom danu i njegovo malo srce, oslobođeno, stade (pogl. 24, str. 88).

Reč »hvati«, kojom počinje ovaj završni odlomak, tako se pojavljuje kao definicija za Majlsovu smrt. Veoma je interesantno da ista reč »shvatanje«¹⁴ takođe otvara početni pasus u poslednjem poglavljju. Kao da su i početak i kraj poslednjeg poglavlja smešteni unutar reči »(s)hvatanje«, kao da ta reč ima ulogu da odmah uvede u i zaključi poslednju scenu priče. Evo i prvi rečenica poslednjeg poglavљa:

Moje shvatanje toga kako je on to primio bilo je na trenutak pomučeno nečim što bih mogla opisati kao žestoko cepanje moje pažnje — udar koji me je, prvo, dok sam se pridizala, sveo na puki slepi pokret hvatanja njega, privlačenja što bliže; dok sam pokušavala da se oslonim na najbliži komad nameštaja, instinktivno sam ga držala ledima okrenutog prozoru (pogl. 24, str. 84—85).

karlo pasjak

Uprkos uočljive simetrije njezina dva pojavljivanja, reč »hvati/shvatanje« nema isto značenje u oba slučaja: u prvoj rečenici (»moje shvatanje toga kako je on to primio«) reč je upotrebljena u svom *abstraktном* značenju »shvatanja«, »razumevanja«; u završnoj rečenici (»hvati kojim sam ga preotela«) ona je iskorišćena u svom *konkretnom*, *fizičkom* značenju »stiska«, »držanja«. Ponavljanjem reči »hvati/shvatanje« u njezina dva različita značenja, na dve simetrične, strategijske tačke završnog poglavlja, Džejmsov tekst kao da se poigrava sa dve konotacije, kao da ih suprotstavlja jednu drugoj kako bi obelodanio njihovu temeljnu interakciju i njihovo savezništvo. Na taj način pitanje koje stojiiza ove semantičke igre što uokviruje završetak romana postaje: Šta »hvati/shvatanje« povlači za sobom? Kakav je odnos i interakcija između čina razumevanja (»moje shvatanje toga kako je on to primio«) i čina stiskanja rukom sve do trenutka gušenja (»hvati kojim sam ga preotela«)? Zanimljivo je da je, u sasvim drugom kontekstu, Ciceron odabrao sličnu dvostruku predstavu razmišljajući o samoj prirodi razumevanja, a da bi istakao interakciju između mentalnog i fizičkog čina (s)hvatanja: »Izuvez mudraca,« piše on, »niko i ništa ne zna i tu činjenicu demonstrirao je Zenon uz pomoć pokreta. Podigao je ruku, raširio prste, ovo je predstava, visum, reče on. Potom je malo zgradio prste. Ovo je pristanak, assensus. Onda je potpuno sklopio pesnicu i objavio da je to shvatanje, comprehensio. Zbog toga je to nazvao catalapse,¹⁵ a taj termin je prvi upotrebio. Na kraju je levu ruku prineo desnoj i čvrsto obuhvatio pesnicu, ovo je, reče, nauka, scientia, ono što niko sem mudraca ne poseduje.«¹⁴ Tako ispada da je upravo guvernantina »nauka« ubila dete. Kao što Ciceron čin shvatanja ilustruje zatvorenom pesnicom, Džejms kao da doslovno preuzima i u isto vreme ironizuje isti čin uz pomoć čvrstog zagrljaja, koji zapravo guši.

Zar ne mogu, da bih dosegla do njegovog uma, rizikovati da se čvrstom rukom probijem kroz njegov karakter? (pogl. 22, str. 81).

Hvat kojim sam ga preotela (...). Ščepah ga, da, držala sam ga... (pogl. 24, str. 88).

Shvatanje (»zahvat«, »doseg njegovog uma«) značenja onoga za šta se prepostavlja da zna Drugi, što konstituiše krajnji cilj bilo kog čina čitanja, na taj način je shvaćeno kao nasilan gest prisvajanja, gest dominacije nad Drugim. Drugim rečima, čitanje se određuje kao odnos ne samo prema znanju, već isto tako i prema moći; njega ne čini jedino traganje za značenjem, već takođe borba da se ono kontrolise. Samo značenje tako neizbeženo postaje proizvod jednog čina nasilja:

Na bilo koji¹⁶ način da to učinim ispaši bi to jedan čin nasilja, jer od čega bi se sastojalo sem od nametanja predstave grubosti i krivice malom, bespomoćnom stvorenju, koje je za mene bilo pravo otkriće mogućnosti lepog odnosa između dva bića? (...) Čini mi se da sada u našoj situaciji čitam jasnoču koju ona ranije nije imala (pogl. 23, str. 84; Džejmsov kurziv; ostali kurziv moj).

Ali zašto je u traganju za značenjem neophodno da se nasilje ispolji kao »jasnoča« i kao svetlost? Koja je to prepreka jasnoći koju nasiđe čina čitanja mora da eliminiše? Od čega to pati shvatanje (»moje shvatanje toga kako je on to primio«) pre no što mu fizički pritisak njegovog zagrljaja (»hvati kojim sam ga preotela«) osigura trijumf? Pogledajmo još jednom početak poslednjeg poglavljja:

Moje shvatanje toga kako je on to primio bilo je na trenutak pomučeno nečim što bih mogla opisati kao žestoko cepanje moje pažnje — udar koji me je, prvo, dok sam se pridizala, sveo na puki slepi pokret hvatanja njega, privlačenja što bliže; dok sam pokušavala da se oslonim na najbliži komad nameštaja instinktivno sam ga držala ledima okrenutog prozoru (pogl. 24, str. 84-85).

Upravo pre ovog odlomka guvernantu je Majlsa postavila ključno pitanje — da li je on ulazio njezinu pismo. No, njezina sposobnost da shvati efekat sopstvenog pitanja na Majlsa pati od, kako je to sama ob-

jasnila, »žestokog cepanja pažnje«: njen pažnja je *podeljena* između Majlsa i duha na prozoru, između svesnog označitelja nesvesnog označitelja, između svesnog opečanja i njegovog fantazmagoričnog dubleta, njegovog kontradiktornog protezanja na zabranjenu nesvesnu želju koja ga podstiče. Tako podeljena, njezina pažnja ne uspeva da »uhvati« dečakovu reakciju. Otud nemogućnost shvatanja izvire iz »žestokog cepanja« — iz *Spaltunga* — subjekta, iz *podeljenog stanja* u kojem značenje kađe sadrži subjekat koji za njim traga.¹⁵ No, upravo ova podeljenost, ovo kastrirajuće »cepanje«, mora biti redukovano ili savladano, potisnuto ili prevaziđeno snagom stiska koji guši.

... nećim što bih mogla opisati kao žestoko cepanje moje pažnje — udar koji me je, prvo, (...) sveo na puki slepi pokret hvatanja njega, privlačenja što bliže...

... pa ipak, ne verujem da je ijedna žena toliko skrhana uspela za tako kratko vreme da povrati kontrolu nad svojim *delovanjem*. (pogl. 24, str. 84—85) Džejmsov kurziv.

Džejms je prvo bitno napisao »da povrati moć shvatanja svog delovanja«. U revidiranom njujorskom izdanju »shvatanje« je zamenjeno »kontrolom«. Ali koji je to čin nad kojim guvernantu ponovo stiče razumevanje (»shvatanje«) tj. *kontrolu*?

U sred sveg tog užasa pade mi na pamet da bi pravo *delo* bilo da, gledajući i suočena sa svim tim, sprecim dečaka da postane svestan čitave situacije (pogl. 24, str. 85).

Ne treba zaboraviti da je u ovom završnom poglavljju sav napor guvernante usmeren na čitanje znanja koje dečak posede, a to je zravo imenovanje istine i značenja. Ali u ovom odlomku, paradoksalno, upravo se čin čitanja dečakovog znanja preobraća u jedan čin potiskivanja ili *represije* nad delom tog znanja: »da sprecim dečaka da postane svestan čitave situacije«. Otud, kao objekat potiskivanja, i gušenja samo znanje postaje znak za nesvesno; za nesvesno koje je uvek, u izvesnom smislu, znanje deteta o tome da treba da umre, ali da je istovremeno i besmrtno, nerazorivo; znanje o detetu, koje iako mrtvo, treba iznova ubijati. »Nesvesno«, zaista kaže Lakan, »jesti znanje; ali to je znanje za koje ne možemo znati da ga posedujemo«¹⁶ — drugim rečima, znanje koje ne može da toleriše i koje izmiče, u svakom pogledu, svesnoj *refleksiji*.

Najčudnije je bilo to što je na kraju moj uspeh zapečatio njegova osećanja i prekinuo komunikaciju: *znao je da je prisutan, ali nije znao gde (...) Pogled mi pada ponovo na prozor i videh da je vazduh opet čist (...) Nije bilo nikoga. Osetih da sam ja uzrok tome i da će sada sigurno dobiti sve** (pogl. 24, str. 85—86; * Džejmsov kurziv, ostali kurziv moj).

Sam čin čitanja, pokušaj da se dosegne i zadrži označeno, ide tako ruku pod ruku sa represijom ili uništenjem označitelja — sa represijom čija je svrha da eliminise *deljenje* značenja. »... pravo delo bi bilo da, gledajući i suočena sa svim tim, sprecim dečaka da postane svestan čitave situacije (...) Pogled mi pada ponovo na prozor i videh da je vazduh opet čist (...) Nije bilo nikoga.« *Videti* (i na isti način *čitati*: »videti pisma«, »videti duhove«) paradoksalno ne znači samo *opaziti*, već isto tako i *ne opaziti: aktivno odrediti jedno područje kao nevidljivo, kao isključeno iz opažanja*, kao nešto što je po definiciji, spoljašnje u odnosu na vidljivo. Videti znači povući granicu iza koje vid ne dopire. Grubo *zatvaranje* nasilnog zagrljaja koji podrazumeva čin (»shvatanje«) razumevanja zaista je povezano sa prisilom koja je potrebna da bi se nametnula granica iza koje se oči moraju *sklopiti*. Jer nije zatvaranje očiju to koje određuje nevidljivo, kao svoj empirijski rezultat, već je pre nevidljivo (potisnuto) to koje unapred predodređuje zatvaranje očiju. Neophodnost sklapanja očiju aktivno učestvuje u samom činu gledanja, saznavanja, čitanja:

... moja uravnotežnost je zavisila od uspeha moje nesalomljive volje, volje da oči držim sklopjenim što je moguće čvrše pred istinom da je to sa čime je trebalo da se suočim, o užasu, sasvim neprirodno. Mogla sam nastaviti jedino pouzdajući se u prirodu i oslanjajući se na nju (...) Međutim, nijedan pokušaj ne bi zahtevaо više obzira od ovog pokušaja da se zadovolji sopstvena priroda, sva* priroda. Kako pri svemu tome potisnuti podsećanje na ono što se dogodilo? Kako se sa druge strane, podsetiti bez ponovnog uranjanja u tajnovito nepoznato? (pogl. 22, str. 80; * Džejmsov kurziv; ostali kurziv moj).

(S)hvataši: sklopiti ruke, stisnuti. Videti: sklopiti oči, potisnuti podsećanje ili pak podsetiti se i upravo time »ponovo uroniti u nepoznato«, što znači u nevidljivo. Međutim, paradoksalno je da upravo nametanje granice iza koje je gledanje zabranjeno odstranjuje »cepanje pažnje« i u isto vreme cepanje značenja, a to opet omogućuje stvaranje iluzije o potpunom *ovladavanju* nad značenjem kao celinom, kao savršenim *totalitetom*.¹⁷

Pogled mi pada ponovo na prozor i videh da je vazduh opet čist (...) Nije bilo nikoga. Osetih da sam ja uzrok tome i da će sada sigurno dobiti sve (pogl. 24, str. 86; Džejmsov kurziv).

Cinilo mi se da sam *ovladala* time, da *vidim* sve (pogl. 21, str. 78).

Princip totalitet ujedno je i princip *granice* i represije koja joj je inherentna, a ironija u tekstu ovde leži u sugestiji da je iluzija poputnog *ovladavanja*, iluzija da se »vidi sve«, u stvarnosti pandan činu »držanja očiju sklopjenih što je moguće čvrše pred istinom«. Tako, *ovladati*, postati Gospodar, u ovom tekstu neizbežno znači i postati *nalik Gospodaru*. Kao što će se čitalac prisetiti, Gospodar je zaista ikarnacija principa cenzorstva i nametanja *granice* svojstvenog autoritetu: autoritetu same svesti kao *ovladavanja*. Ali njegova vlast ne ispoljava svoj autoritet kroz imperativ da se zna, već kroz imperativ da se *ne zna*. Otuda, »ovladati«, razumeti i »videti sve«, kao što to zadovoljno opisuje guvernatu, na ironičan način u ovom tekstu stoji umesto *slepila*: slepila na koje Gospodar sebe dobrovoljno osuđuje na početku priče naredivši da mu se ne šalju bilo kakve informacije,¹⁸ zabranjujući guvernatu da ga obaveštava o bilo čemu. Tako će se zahtev za *ovladavanjem* putem guvernatine akcije sam ponoviti kao oblik slepila:

... udar koji me je sveo na puki slepi pokret hvatanja njega, privlačenja što bliže (...) instinktivno sam ga držala ledima okrenutog prozoru.

(...)

Skoro kao da mi se osmehivao u očajanju svoje predaje. (...) Bejah slepa od pobeđe (pogl. 24, str. 85, 87).

Ovladati, »videti sve«, na taj način nije samo biti slep od pobeđe, već takođe, i sasvim doslovno, trijumfovati iz slepila.

Nasilje slepog držanja kojim guvernanta drži Majlsa doziva u sećanje sliku tobože prisilnog prihvatanja kormila broda dok tone koju guvernanta dočarava kako bi metaforično opravdala u sopstvenim očima svoj zahtev za vladanjem, svoj napor da kontroliše situaciju:

Ukratko, zgrabila sam čvrsto kormilo i to me je spaslo brodoloma (pogl. 22, str. 79).

Ova metfora o brodu se ponavlja nekoliko puta u tekstu. Označavajući ovde završetak priče, ona se takođe nalazi i na početku, među poslednjim rečenicama prve poglavljave:

Beše to velika, ružna (...) kuća, (...) u kojoj sam nas zamišljala nalik šačici putnika na brodu prepuštenom struji. I gde, začudo, za njegovom krmom sam bila ja! (pogl. 1, str. 10)

Metafora o krmi služi da istakne skrivenu meduzavisnost između značenja i moći: zgrabititi krmu, upravljati brodom, znači takođe voditi ga, dati mu *smer* i *smisao*, *kontrolisti* njegov smer ili njegov smisao. Zaista, tokom priče upravo guvernantin čin čitanja sastoji se od njezinog *nametanja značenja*, od njezinog nametanja smisla drugima:

Zbog toga sam ovoga puta *strogod odredila smer* koracima gdje Grouz — smer koji je kod nje, kada ga je opazila, stvorio otpor (...).

»Idete do vode, gospodice? Mislite da je ona u — ? (pogl. 19, str. 68; Džejmsov kurziv).

Mogla sam nastaviti jedino pouzdajući se u »prirodu« (...) gledajući na svoje monstruktno iskušenje kao na *probijanje u neuobičajenom smeru* (pogl. 22, str. 80)

»Je li onda ovde?« dahtao je Majls dok je sklopiljenim očima hvatao *smer* mojh reči (pogl. 24, str. 88; Džejmsov kurziv).

»Ščepavši kormilo«, dajući smer brodu kojim krmani, guvernanta, čije i samo čitanje zaista upravlja situacijom, seže moć kao smisao i smisao kao moć: ona nas navodi da, zajedno sa svima koji su pod njezinom upravom, poverujemo da ako je njezina moć toliko bremenita značenjem, to je zato što je samo značenje unutar te moći; da je njezin smisao taj koji upravlja i da njeno upravljanje zaista *ima smisla*: »Ona poseđuje autoritet, piše Džejms, »koji joj je dobrim delom uroden«; »Zaista, dobar deo karaktera čini (...) njezina sposobnost da načini određene *uverljiv* iskaz o tako neobičnim stvarima« (njutorški predgovor, str. 121). Ostvarujući već sam naziv svoje funkcije, »guvernanta« zaista *guvernera*: ona hvata kormilo broda istom onom vrstom nasilja i energične rešenosti kojom na kraju prihvata telo malog Majlsa. Ponavljanje metafore o brodu u tekstu služi kao ilustracija, putem jednog jedinog gesta dohvatanja krme, za sam poduhvat čitanja kao političkog projekta kontrole smisla, preuzimaju same moći koju u sebi sadrži značenje.

Zanimljivo je da slika broda ponovo iskršava u još jednom straškom, mada očigledno sa ovim nepovezanom kontekstu tokom priče: u incidentu kraj jezera kada guvernanta zatiće Floru kako se igra (pod uticajem gospodice Džesel, misli guvernanta) sa dva parčeta drveta, od kojih pokušava da sklopi brodić:

(Flora) je našla maleni pljosnat komad drveta, koje je imalo malu rupu, i to joj je očigledno da ideju da u njega gurne drugi deo koji bi *predstavljao jarbol*, a čitava stvarčica bi *ličila na brodić*. Posmatrala sam je kako vrlo marljivo i s pažnjom pokušava da taj drugi deo *ucvrsti na svoje mesto*.

(...) Posle toga sam se dokopala gdje Grouz što sam pre mogla (...)

Jos uvek čujem sebe kako jecam bacajući joj se u nruče: »Oni znaju — to je monstruozno: oni znaju, oni znaju!«

»Šta to, zaime sveta — ? (...)«

»Zašto, sve što mi¹ znamo — i bog zna šta još pored toga!« (pogl. 6-7, str. 30; Džejmsov kurziv, ostali kurziv moj).

Taj incident je ključan, ne samo zato što za guvernantu predstavlja konačan dokaz o znanju koje deca poseduju, već i zato što implicišno, ali i doslovno, priziva sliku koja je povezana sa samim *naslovom* priče: pokušavajući da prut ugura u rupu kao jarbol za svoj brod, Flora ga »učvršćuje na svoje mesto« pokretom koji je veoma sličan *pričvšćivanju zavrtnja*.

Ali šta tačno znači taj pokret? Zavrtnj — ili jarbol — očigledno je u ovom slučaju, barem u očima guvernante, falički simbol, metafora koja konotira seksualnost. Na ovu faličku konotaciju čitalac će se prisetiti, ukazao je i istakao Vilson. Međutim, Vilsonova egzegeza posmatrala je vezu sa seksualnim kao *odgovor*, kao doslovno, valjano značenje koje udovoljava imenu, u nameri da razume i »vidi sve«, u nameri da stavi tačku na sva pitanja i dvoznačnosti u tekstu. Kao simbol seksualnog čina, Florin brodić je za Vilsona bio prosta indikacija doslovног objekta — stvarni organ — koji guvernanta priželjuje, a da nije u stanju i ne želi da to prizna. Ali to, što tekst ovde evocira falus, zapravo nije nedvosmislen odgovor već naprotiv pre *pitanje*, kao figura — i sama dvoznačna — stvorena enigmom *dvostrukog značenja* metaforičkog izjednačavanja: falus = jarbol borda. Reći da je u stvarnosti jarbol zapravo falus nije ništa više prosvetljujuće ili nedvosmisleno nego reći da je falus u stvarnosti jarbol. Ne postavlja se pitanje šta jarbol »zaista jeste«, već šta bi falus — ili jarbol — mogao biti, ukoliko bismo ih mogli tako lako medusobno zamjenjivati, tj. označiti šta oni nisu. Koje je značenje ovog pomeranja *sprege značenja* između falusa i jarbola? I pošto je jarbol, koji je predstava falusa, isto tako i figura zavrtnja, čini se kao da bi ključno pitanje koje postavlja tekst i valorizuje njegov naslov moglo biti: šta je, na kraju krajeva, zavrtnj u *Okretu zavrtnja*«

Pogledajmo još jednom Florin brodić. Brodić uznemiruje guvernantu kao falički simbol i uverava je u preverznost dece: »Oni znaju — to je monstruozno: oni znaju, oni znaju!« Tako zavrtnj, ili falički jarbol, čini za guvernantu *ključ za značenje, vrhovnog označitelja*: ključ za ono što Drugi zna.

U ovakvom kontekstu nije više moguće ne obazirati se na značajno fonetsko podudaranje između reči »*mast*« i reči »*master*«, što jedino može navesti na pomisao: zaista, ako je jarbol neka vrsta »gospodara«, tj. dominantni element koji određuje strukturu i kretanje broda. Gospodar je i sam neka vrsta »jarbola« koji u isto vreme određuje i podržava strukturu i fok čitave priče *Okretu zavrtnja*. Kao jedan od osnovnih delova broda, jarbol tako nije bez veze sa kormilom, koje guvernanta dohvata istim onim grčevitim hватом kojim prihvata i Majlsa (koji je i sam mali Gospodar).¹⁹

Sada, sugerijući da svi ti metaforički elementi — *Majls* u guvernantinim rukama, čvrsto stegnuto *kormilo* strujom nošenog broda, mali *jarbol* Florinog brodića i *zavrtnj* u *Okretu zavrtnja* — ukazuju svaki pojedinačno u falus i na Gospodara (a i ovo dvoje jedno na drugo) stvaramo *označujući lanac* u kojem falus (ili zavrtnj, ili jarbol, ili Gospodar), daleko od toga da inkarnira nedvosmisleno doslovno značenje iza stvari, pre simbolizuje neprestano *kliženje* značenja, zapravo princip kretanja i premeštanja koji naprotiv sprečava da se lanac (ili tekst) bilo kada zaustavi na konačnom, doslovnom, fiksiranom značenju. Falus, daleko od toga da je stvarni objekat, zapravo je označitelj; označitelj koji kao da postaje Gospodar — ključ za značenje i ključ za znanje koje poseduje Drugi — zahvaljujući tome što inkarnira, poput Gospodara, samu funkciju semiotičke prepreke — samog principa nametanja granice, principa cenzorstva i represije, koji zauvek *preprečuje* bilo kakav pristup označenom kao takvom.²⁰

»pitajući je«, reče Alisa, »možete li uspeti da rečima pripisete toliko mnogo različitih značenja«.

»Pitanje je«, reče Hampti Dampti, »koje od njih će biti glavno — to je sve.«²¹

Posežući za gospodarom i za jarbolum, pokušavajući da *bude*, zapravo, i gospodar i jarbol, hvatajući Majlsa kao što bi dohvatali kormilo broda, guvernanta zaista postaje *Gospodar* broda, *Gospodar značenja* priče (gospodar-čitalac) na dva različita načina: ščepavši kormilo ona *usmerava* brod i tako prividno određuje i kontroliše njegov smisao, njegovo značenje; ali u isto vreme, samim činom usmeravanja, upravljanja, ona takođe gospodari značenjem u smislu da ga potiskuje i ograničava, odbacujući mu svaki drugi smisao; rukujuci kromom ona takođe, paradoksalno, *preprečuje* označeno. Dok na taj način guvernanta veruje da je u poziciji sa koje gospodari i upravlja, njezino *hvatanje* kormila broda (ili »malog Gospodara ili zavrtnja koji priteže) u stvari je hvatanje *fetiša*, *imitacije* označenog, nalik imitaciji jarbola na Florinom brodiću, ukrućenog jedino kao umetak, kao pomagalo predviđeno da ispunjava rupu. Međutim, zavrtranj, iako izgleda da popunjava rupu, samim svojim pokretom pritezanja je zapravo samo čini još dubljom.

Bejah slepa od pobeđe, mada nas je već tada *sila nas je toliko približila jedno drugom* počela *razdvajati* (pogl. 24, str. 87).

Hvat kojim sam ga preotevla mogao je liciti na to kao da ga hvatam u padu. Ščepava, da, držala sam ga, nije teško zamisliti sa koliko strasti; ali već sledećeg minuta osetih *šta je zapravo to što sam držala*. Bili smo sami u tom mirnom danu i njegovo malo srce, oslobođeno, stade (pogl. 24, str. 88).

I poređ toga što je u ovom konačnom slepom zagrljaju razumevanja »ime« bilo »predato« i značenje najzad *dohvaćeno*, guvernantino zadovoljstvo zbog uspešno okončanog procesa čitanja je pomučeno radikalnom frustracijom zbog tragičnog gubitka: za zagrljav značenja ispostavlja se da je zagrljav smrti; za dohvatanje označenog ispostavlja se da je dohvatanje leša. I upravo se poduhvat prisvajanja značenja otkriva kao strogo prisvajanje *ničega* — barem ničeg živog; »le démontage impie de la fiction et conséquemment du mécanisme littéraire«, piše Malarme, »pour étaler la pièce principale ou rien (...) le conscient manque chez nous de ce qui là-haut éclate.«

Knjževnost, sugerije Malarme, poput pisama u *Okretaju zavrtnja*, zaista ne sadrži »ništa«, pravo ishodište proze je baš to »ništa«, jer svest u nama nedostaje i ne može objasniti »to što se rasprskava«. Ali šta se zapravo rasprskava i deli ako ne sama svest zahvaljujući činjenici da je, pošto ne poseduje *ništa* (kao što je slučaj na kraju *Okretaju zavrtnja*), lišena sopstvene prevlasti? Šta se rasprskava i deli ako ne svest, tako da ostaje odvojena od toga što deli, drugim rečima, odvojena od sopstvenog deljenja? Kada Majls umire, ono što je još jednom, dokraja i neiskupivo *odvojeno*, to je odmah i jedinstvo značenja i jedinstvo onoga ko ga poseduje: guvernante. Pokušaj da se *ovlada* značenjem, što bi trebalo da vodi ka njegovoj *unifikaciji*, ka *eliminisanju* njegovih protivrednosti i njegovih »podela«, može uspeti jedino po cenu otvaranja nove rane i stvaranja nove-podele ili distance, odnosno neumitnog »razdvajanja«. Prisvajanje označitelja stvara jedan nenadoknadiv *gubitak*, osnovni i neopravljivu *kastraciju*: pritegnut zavrtnj, kormilo u sigurnim rukama, donose »kraju predaju imena«, *predaju* značenja jedino putem *cepanja* veze između moći i onoga ko je poseduje. *Posedovanje* značenja je ironično transformisano u radikalno *razvlačivanje* onoga ko ga poseduje. Na kraju, u svojoj tački klimaksu, pokušaj da se *dohvati* značenje i *okonča* proces čitanja *definitivnom* interpretacijom zapravo otkriva — i shvata — jedino smrt.

Tako bi se *Okretaj zavrtnja* mogao čitati ne jedino kao značajna priča o *duhovima*, već u isto vreme i kao ne manje značajna detektivska priča: priča o otkrivanju leša i o nečuveno strašnom zločinu: *ubistvu deteta*. Kao i u svim detektivskim pričama, zločin ostaje neotkriven sve do kraja. Ali, nasuprot zapletu u klasičnom kriminalnom romanu, ovaj zločin nije ni *počinjen* sve do kraja: paradoksalno, proces detekcije *prethodno* izvršenju zločina. Kao čitalac, guvernanta igra ulogu detektiva: od početka ona pokušava da *istraži*, uz pomoć logičnih zaključaka i odlučujućih »dokaza«, *prirodnu zločinu* i ujedno *identitet zločinca*.

Sećam se (. . .) svog silnog radovanja kada sam naišla na *dokaz* (pogl. 20, str. 71).

Bila sam rešena da dodem do čvrstog dokaza i grunuh da bih ga isprovocirala (pogl. 24, str. 88).

Neizvesnost nije dugo trajala — zamenili su je zastrašujući *dokazi* (pogl. 6, str. 28).

Medutim, da ironija bude veća, pošto ne zna o kakvom se zločinu radi, guvernanta-detektiv ga na kraju *sama počini*. Ovaj neočekivani i vešt prilog Džejmsove priče konvencijama kriminalističkog romana ujedno je, zapravo, konstitutivna pripovedačka peripetija jedne od najboljih detektivskih priča svih vremena: *Oedipus Rex*. U Djejmsovom tekstu, isto kao u Sofoklovom, samozvani detektiv završava otkrivajući da je on sam počinilac zločina koji istražuje: da je zločin njegov, odnosno da je upravo on taj zločinac za kojim traga. »Zanimljivost zločina,« piše Djejms raspravljajući o savremenim misterijama, »jesti u činjenici da on zapravo ugrožava ličnu sigurnost zločinaca:«

Drama je tragedija, ne zahvaljujući osvetljubivom božanstvu već zahvaljući preventivnom sistemu zakona; ne zbog postojanja družine čarobnica, već zbog zadivljuće organizovanosti policijskih detektiva. Naravno, *što su kriminalac i detektiv bliži čitaocu, to je njegov »doživljaj snažniji«*.²²

Okretaj zavrtnja kao da je ovaj ideal blizine ili »bliskosti« (zločinca i detektiva čitaocu) doveo do njegovih krajnjih granica, pošto je ovde sam zločinac maksimalno blizu detektivu, a detektiv je jedino detektiv u svojoj (njezinoj) funkciji *čitaoca*. Inkarnirani u guvernantu, i zločinac i detektiv su tek dramatizacije *položaja čitaoca*. Zaista, guvernanta kao istovremeno i detektiv i zločinac i čitalac ovde je u toj meri »bliska« čitaocu da *naše* traganje za misterioznim »zлом« ili skrivenim značenjem *Okretaja zavrtnja* ne postaje ništa drugo do ponavljanje zločina. Čitalac *Okretaja zavrtnja* je takođe detektiv u zločinu koji je zapravo njegov i koji se »vraća njemu samom«. Ukoliko je sam čin prisiljavanja njezine sumnje da se ispovedi naveo guvernatu da počini zločin koji istražuje, onda ništa drugo do sam *proces detekcije čini zločin*. Ispostavlja se da proces detekcije ili proces čitanja, drugim rečima, nije ništa drugo do naročito i savršeno efikasno smrtonosno oružje. Tako se priča o značenju (ili o svesti) pretvara u izvanrednu priču o zločinu detekcije zločina.

Kao što se, na kraju, za detektiva ispostavlja da je zločinac, lekar-terapeut, tobogeni analiticar postaje u stvari pacijent. *Okretaj zavrtnja* zapravo razlaže sve te tradicionalne opozicije; egzorcist i opsednuti, lekar i pacijent, bolest i lečenje, simptom i predloženo tumačenje simptoma, ovde postaju medusobno zamenljivi, štaviše nerazdvojivi. Pošto je guvernantin »lek« ujedno i simptom, pošto je pacijentovo »lečenje« zapravo njegova smrt ništa ne može više ličiti na *ludilo* od samopouzdanih projekata (ili pojma) same terapije. Zaista ne može biti sumnje da brod tumara, da guvernanta upravlja, ali »pijanim brodom«. Na tom jedrenju ka brodolomu ispunjenom pouzdanjem kormilo koje guvernanta silom »dohvata« i »steče« zapravo je kormilo ukletog broda.

DU FOND DU NAUFRAGE

(. . .)

LE MAITRE

(. . .)

* *jadis il empoignait la barre*

(. . .)

hésite

cadavre par je bras

écarté du secret qu'il détiend

(. . .)

Fiançailles

folie

V ZNAČENJE I LUDILO: OKRETAJ ZAVRTNJA

Les hommes sont si nécessairement fousque ce serait être fou par un autre, tour de folie de n'être pas fou.

(Paskal)

A to je upravo ono što podrazumevamo pod operativnom ironijom. Ona sadrži i čini mogućim i drugi slučaj.

(H. Djejms: predgovor za »Lekciju gospodara«)

Osnovna metafora naslova — *Okretaj zavrtnja* — i sama je dobila jedan neočekivan okret zavrtnja: na *seksualnom* nivou, hvatanje faličkog označitelja kao *vrhovnog* označitelja — kao pravog fetiša obilja i potencije — jednak je praznini, gubitku potencije usled kastracije; na *kognitivnom* nivou, posezanje za označiteljem kao ključem za značenje — kao krajnjim dokazom da sve *ima smisla* — jednak je gubitku zdravog razuma, gubitku svakog kompasa kod interpretatora sve do konačnog besmisla smrti. Okretom zavrtnja učinjenim sa »okretom zavrtnja« prividna, samoočigledna metafora kontrole (nad zavrtnjem) pretvara se u suštini u metaforu gubitka — gubitka kontrole nad *mehaničkim* funkcionsanjem mašine. Rukovalac zavrtnjem, koji veruje da kontroliše njegove okrete jedan za drugim, kontrolišući svoj poduhvat fiksiranja i zatvaranja otkriva da zapravo ni on sam nije ništa drugo do zavrtnja, zupčanik mašine koja se pokreće sama od sebe, automatski i uvek iznova.

Posle nekoliko ponavljanja svi troje smo se tako dobro izvezeli da smo svači put, *skoro automatski*, *označavali kraj* tog neprijatnog dogadaja *potpuno istim pokretima* (pogl. 13, str. 53).

Medutim, »neprijatni dogadjaj« nema svoj »kraj«, pošto kretanje zavrtnja zapravo ne formira krug, već spiralu bez kraja: kao savršena ilustracija frjordovskog pojma ponavljanja prinude, spirala se sastoji od serije ponovljenih kruženja pri kojem ono što se kreće mora i da se vratiti²³, ali to što se periodično vraća — vraća se jedino da bi uvek iznova *promašilo* svoju polaznu tačku, promašilo da zatvori krug. Sukcesivni okreti spirale *nikada se ne spajaju*, nikada se ne dodiruju ili ukrštaju; otuda, ono što spirala zapravo *ponavlja* jeste neuspeli susret sa samom sobom, *neuspelo spajanje sa onim što se vraća*. Zavrtnja, da bi dobro funkcionisao, da bi bio koristan, nikada ne može *zatvoriti* krug: on može jedino da ga ponovi; može jedino da ponovi okret, sopstveno vraćanje i svoje ponavljanje sopstvenog vraćanja, i to »potpuno istim pokretima«.

Ne više *stvarna* metafora, slika *suštine* (koja je, nalik faličkom jarbolu Floring brodiću, predviđen da ispunji rupu, da bude obilje koje podržava i obezbeduje potvhod fiksiranja), zavrtnja što se okreće pretvara se u *funkcionalnu* metaforu, sliku dinamičkog *funkcionisanja*: nije tu toliko značajan zavrtnja, koliko samo kružno *kretanje* i upravo ti okreti u isto vreme označavaju i promašuju. Zaista je upadljivo da je povajljivanje duhova toliko povezano — u bilo kom smislu — sa *okretima*:

Mogla sam se *okrenuti oko sebe* i uživati, skoro da osećajem vlasništva, (...) u lepoti i dostojanstvenosti mesta. (...) Jedna od misli koja mi se (...) često vraćala (...) jeste da bi bilo (...) prekrasno (...) kada bih iznenada nekoga srela. Kad bi se neko pojavo tamo gde *staže okreće* (...). Ono što me je prikvalo u mestu (...) beše osećanje da se moja masta *preokrenula u stvarnost*. On je zaista tamо stajao (...) na samom vrhu kule... (pogl. 3, str. 13—16).

Sedela sam i čitala (...) Upravo sam *okretala stanicu* (...) kad sam pogledala (...) na vrata sobe. (...) Otišla sam pravo kroz predvorje (...) sve dok nisam ugledala visoke prozore na mestu gde *stepenice zavijaju*. (...) nije bio potreban predah da bih se sabrala za svoj treći susret sa Kvintom (pogl. 9, str. 30—41).

7. Označujući lanac pisama bi tako na isti način bio lanac duhova: povratak izbrisanih pisma bi bio povezan sa povratkom smrti; pisanje bi, sa svojim mrljama, svojim pogreškama i svojom promenom adresе, otkrio svoj zahtev i označio povratak onoga što je smatrano mrtvim i pokopanim, a ipak se vratio; priča o nesvesnom mogla bi biti priča o povratku potisnutog zahvaljujući zahtevu označitelja. Upor. *Okretaj zavrtnja*, (pogl. 13, str. 50—51). Element neimenovanog i nedodirnuto postade među nama veći od bilo čega i (...) takvo izbegavanje nije se moglo postići bez prečutnog sporazuma. Bilo je to kao da smo nailazili na predmete pred kojima smo se moralni zaustaviti, uzmaknuti sa staze koja se pokazala slepom, zatvoriti uz malu tresak na koji bismo se pogledali — jer, kao i svaki tresak, bio je on gласniji no što smo nameravali — vrata koja smo indirektno otvorili. Svi putevi vode u Rim; i bilo je slučajeva kad nam se činilo da skoro svaki deo gradiva i predmet razgovora dotiče zabranjeno područje. Zabranjeno područje bilo je pitanje povratka mrtvih uopšte i, pogotovo, ono što je u sećanju dece moglo ostati o prijateljima ma koje su izgubili.

8. Postoju pisma, kao što smo videli ranije, metafora za čitav rukopis i pošto sadržaj pisma tako predstavlja sadržaj priče, unutrašnjost »okvira« izloženog u Yudu, ne iznenadjuće što se duhovi prikazuju guvernantu upravo kao nešto što je uokvireno: »Čovek koji me je posmatrao preko ogreda bio je tako jasan kao uokvirena slika« (pogl. 3, str. 16).

9. Suprotnost ovog jednačina, koja zaista potvrđuje svoju vrednost, ilustruje gda Grouz: s jedne strane, ona nikada ne vidi duhove, a sa druge, ona »ne može da čita«, nepismena je: ne čitam pisma = ne vidi duhove

10. »Postoji li neka »tajna« u Blaju — misterija Udolfa ili ludi, nikad spomenut rodak kojeg drže u tajnom zatočeništvu?« Ovde se aludira na *Misterija Udolfa* En Redklif, gde se opisuje pojavljuvanje duha u jednom fantastičnom, natprirodnom okruženju, i na *Djeđen Ejd Šarlote Bronte*, gde je ispričana romanska uprava između guvernante i njezinog Gospodara, prerano prekinuta otkrivom Gospodarevog ranjeg braka sa ženom koja, sada luda, živi zatočena u njezinoj kući.

11. Upor. opis Gospodara: »pojava kakve do tada nije bilo, sačuvana jedino u snu ili u nekom »starom romanu« (uvod, str. 4), i kuće u Blaju: »Ugledaj zamak iz romana nastanjen rušenim davolkom, takvo mesto koje kao da je (...) sve svoje boje pokupilo iz priča i bajki. *Nije li sve ovo tek peka knjiga nad kojom sam zadremala i sanjam?*« No...« (pogl. 1, str. 10).

12. Lakan: »Introduction à l'édition allemande des *Ecrits*,« *Scilicet* broj 5 (Pariz, 1975) str. 16.

13. *Etimološki »hvatanje«*

14. Ciceron citiran prema Ž. — A. Miler: »Théorie de Langue (rudiment),« u *Ornicar* broj 1 (jun. 1975) str. 22.

15. Slično duhu, Majlsov jezil (koji je odgovoran za otpuštanje iz škole i tako povezan sa neposrednim sadržajem pisma) takođe *deli* guvernantinu »pažnju i njezin um manifestujući kontradikciju — receipt unutar samog jezika — između tvrdnje i iskaša deteta, izmedu onog koji govori i njegovog govora: »Šta si učinio?« Pa — rekuo sam neke stvari! »Ali kome si ih rekao? (...) »Onima koje sam voleo.« Koje je voleo? Cimlo mi se da se ne plovim prema svetlosti, već u sva gusču tamu (...) iz moje samolito dode, mi uznemirujuća pomisao da je možda nevin. (...) Ponovo okrenući ma svoje divne zašarenje oči. Da, to nije bilo dobro (...) Ono što prepostavljam da sam nekad rekao. Da piši kući. »Ne mogu da izrazim,« komentariše guvernanta, »izuzetan protivrečnosti između takvog govora i takvog govornika« (pogl. 24, str. 87). »Nesvesno nas nagoni,« piše Lakan, »da iskusimo zakon prema kojem nijedan iskaz ne može biti sveden na ono što tvrdi.« (*Ecrits*, str. 892).

16. 1974 Seminar: Les Non-dupes errant. (neobjavljeno).

17. Totalitet kao takav je i *jedinost* (posto ukupuje sve, ništa ne ostaje izvan njega i *jednoglasan* (trajan, koherantan, nepodeljen, homogen)). Tako guvernanta može da kaže: »Da može imati *samo jedno značenje* (...) i odabereti stvar koja ima *koherenciju*.« (pogl. 2, str. 11).

•Princip koherencije, piše E. D. Hirš, jeste potpuno istovetan sa principom ograničenosti. Sve što se nastavlja na vidljivu deo nekog ledenog bregu leži unutar njegovih granica, i sve to onda potпадa pod kriterijum kontinuiteta. Ova dva pojma se međusobno definisu. (E. D. Hirš: *Validity in Interpretation* (načela tumačenja) Nju Neven, 1967, str. 54).

18. Ovo prikrivanje informacije je takođe funkcija Gospodara (upravnika) Majlsove škole, pošto njihovo pismo ništa ne govori o razlozima zbog kojih je dečak izbačen iz škole: »Ponovo sam mu se obratila. I za to se pročulo —? Sve da učitelja? Oh, da! odgovori on kratko. 'Ali nisam znao da su rekli!' Učitelji? Nisu — oni nikad ništa ne govore. Zato i pitam tebe.« (pogl. 24, str. 87). Reč »učitelj« (u originalu *master* — učitelj; gospodar — napomena prevođača) tako označava u Djejmsovom tekstu istovremeno princip autoriteta i princip potiskivanja — zapravo princip da autoritet potiskuje; da potiskuje istovremeno i mentalno i fizički, u psihoanalitičkom i podjednaku u političkom smislu (upor. Majlsov izbacivanje iz škole i, na kraju, njegovo ubistvo).

19. Upr. »Tada, u iznenadnom preokretu raspolaženja svojstvenom običinom ljudima, njezinice uspeštame: »Gospodar! Majlis! — on je povreden?« (pogl. 2, str. 11).

20. Upor. Ž. Lakan: *Značenje falusa (La Signification du Phallus)*: U frjordovskom mišljenju falus nije fantazija, ako fantaziju označavamo kao jedan imaginarni efekat. Niti je on kao takav nekakav objekt (parcijalan, unutrašnji, dobar, loš itd.) ako taj termin upotrebljavamo da označimo realnost, smeštenu u neki odnos. Još manje je on neki organ, penis ili kilitoris, koji simbolizuje. Nije bez načaja to što je Frjord njegove karakteristike preuzeo iz *imitacije* koju je ovaj predstavlja za drevne narode. Jer falus je označitelj (...). Svoju ulogu on možeigrati jedino pod velom, odnosno i sam, kao znak latentnosti koji obeležava označivo istrenutka, kad se on izdigne na funkciju označitelja (...). Tada on postaje nešto što (...) potiskuje označeno. (Ecrits, str. 690-692).

21. Luis Kerol: *Alisa iža ogledala VI*.

22. Iz prikaza za »Aurora Flajd« M. E. Bredona, u *Norton* str. 98.

23. Upor. pogl. 13, str. 72: »Svi putevi vode u Rim i bilo je slučajeva kada nam se činilo da skoro svaki (...) predmet razgovora dotiče zabranjeno područje. Zabranjeno područje bilo je pitanje povratka mrtvih. (...) Upor, takođe njujorski predgovor: »Oživeti one rade da bi krenuli drugi krug zla znači priznati ih kao zaista čudesne« (str. 122).

(nastaviće se)

S engleskog: Branko Kovačević